

СЛАВНА МОСКВА КАЛАЧАМИ, ПИТЕР УСАЧАМИ. КУЛТУРОЛОШКИ, ГЕНДЕРНИ И СИМБОЛИЧКИ АСПЕКТ МОСКОВСКОГ ТЕКСТА РУСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Сажетак: Петербуршки текст руске књижевности, коме је посвећен велики број радова истакнутих представника семиотичке школе, карактерише, пре свега, то да је настао кад и сам град, као културна реализација историје и митологије нове престонице Русије. Самим „узрастом“ Москве искључена је директна корелација московског текста са петроградским. Он није постојао током читаве историје града и у тој ситуацији није могуће аутоматско преношење „петроградских кодова“ на московски текст. Семиотичким приступом Москву је могуће посматрати као самостални текст који се образује спојем различитих компоненти – положајем, односом према другим деловима Русије, архитектуром, системом њених сакралних компонената, догађајима који су се у њој дешавали, друштвеним погледима и сл. У истраживањима семиотике градске културе, појам „градског текста“ одређује се као универзални скуп знаковних елемената културе града, обједињених семантичком целовитошћу и организованих принципом бинарности. Овај приступ примењен је у нашем истраживању „московског“ текста и одређивању путем бинарних опозиција. Простор типолошких опозиција у овом конкретном случају подразумева и анализу упоредних карактеристика двеју руских престоница, као два идејна центра, око којих су формиране одређене стереотипне перцепције.

Кључне речи: културни мит, семиотички простор града, хипертекстовна реалност, лик-стереотип, гендер

1. Московско-петербуршке релације. Културни митови градова

Велики број текстова са примерима поређења Москве и Петербурга у руској књижевности чине посебну групу или чак жанр, према одређењу Топорова „упоредне дескрипције *sub specie* антитезе“.¹ Бицентризам културног историјског простора није изузетак, па о томе не треба говорити као о руској специфичности, већ као о норми заснованој на дијалогичној природи

¹ Топоров, В. Н. 1995, стр. 271

цивилизације.² Елементи одређених парова не представљају само градове, већ различите моделе за формирање кардиналних принципа културе: начин мишлења, облик понашања, стил и сл.

Московско-петербуршке релације нашле су се у центру пажње већ првих деценија након почетка градње Петербурга. У књижевности тог времена, односи двају градова представљани су као савршено хармонични.

Са епохом романтизма почела је нагла промена, дистингивирање и драматизација московско-петербуршких односа, а основну улогу у том процесу одиграли су руски књижевници ове епохе. Одлучујући допринос у формирању московско-петербуршке митологије дали су А. С. Пушкин и Н. В. Гогољ, који су поставили основе семантичке парадигме и основни списак контрастних карактеристика које су коришћене у каснијим интерпретацијама. Скупу класичних публицистичких текстова о руским престоницама припадају и радови А. И. Херцена³ и В. Г. Белинског.⁴ Белинском припада првенство у покушају конципирања идеје о органској вези Москве и Петербурга, које је назвао двама странама, или „двама „једностраностима“ које ће се временом сјединити у прелепу и хармоничну целину“.⁵

Размисоилажење културних митова Москве и Петербурга условљено је, пре свега, веома важним митолошким моментом рођења града. Северна престоница је од самог почетка била изузетак. Вољом Петра Великог у току неколико година настало је нешто огромно, рационално, строго организовано, застрашујуће необично. Све је то с тешкоћом подвргавано покушајима осмишљавања, и рационалног објашњења. Отуд настају два почетна мита северне руске престонице: „град на костима“ и „најнерускији од руских градова“. Москва је настајала као „нормално велико село“ и град је веома дуго изгледао као природна, ограничена формација.

Порекло двеју најважнијих компоненти културног мита Москве – империјска идеја уједињења Европе под првенством Москве и религиозна идеја победе православља и потчињавања читаве културе православним начелима, проналазимо у оквирима генералне идеје Москве као *Трећег Рима*. Једна од најважнијих компоненти културног мита Петербурга јесте иста империјска идеја, док идеја преимућства Русије и православља у њему није била присутна. Петербург се одувек сматрао европском раскрсницом, „прозором у Европу“, местом у коме је могућа синтеза свих култура, где „ће све заставе бити у гостима“.

На овај начин, од времена Петра I до прве четвртине 20. века, Петербург и Москва одређивали су две поларне тенденције у развоју руске кул-

² Тако је у немачкој књижевности актуелна веза Минхен–Берлин или Берлин–Љубек, нпр. код Хајнеа или Т. Мана; у Француској – Париз и провинција, код А. Диме, Стендала, Балзака или Ф. Саган.

³ Фелтон „Москва и Петербург“ 1842, објављен 1857. у Лондону, а тек 1905. у Москви.

⁴ Белинскиј, В. Г. 1845

⁵ Исто

туре. Москва је постављала тенденцију ка самоизолацији, неприхватању западне културе; Петербург је одређивао супротну тенденцију – оријентисао се на развој у оквирима јединствене европске цивилизације. Резултати ове тенденције су, према оцени Н. Е. Меднис, двојаки: с једне стране Петербург је представљен као најевропскији град Русије, „промишљен“, најрационалнији од свих руских градова, а с друге, из те саме „промишљености“ произилази много ирационалног, насталог из саме контрадикторне замисли Петра и начина њене реализације.⁶

У ширем аспекту, културни мит обе руске престонице (који је заједнички, а до разлика је дошло избором различитих начина реализације) представља понављање мита античког Рима, у коме је најизраженија империјска идеја власти, насилног обједињавања народа и држава. То се одражава на разним плановима, почев од архитектурно-урбанистичког, преко семиотичког (разноврсност и богатство текстовних структура), расположења и погледа на свет, до саме перцепције и доживљаја лика града, а разлике у једном и другом случају, у оквиру датих планова, условљене су начинима реализације, односно понављања усвојеног мита. Рим, Цариград Москва и Јерусалим метаfore су једног Вечног града, идеје Рима у развоју.

Велики утицај доктрине *Москва – Трећи Рим* одразио се и на плану просторне композиције Москве, која је већ у 16. веку представљана по идеалној схеми светске престонице истинске вере. На Петровском плану Москве, направљеном 1597. године, приказано је дванаест капија. Најзападнија, смештена у Замоскворечју, не води никуда; до ње не иде ниједна улица и од ње не воде путеви. „Непостојећа капија“ била је циљано додата главном граду, зато што је Трећи (и последњи Рим) морао имати сакрални број капија.

Ова симболика и овакве перцепције града утицале су на стварање парадигме идеја, по којој су се Рим и допетровска Москва ујединили и тако супротставили Петербургу. У једном тренутку Москва је престала да буде део ове парадигме, и улога је припала Петербургу, св. Петар – покровитељ Рима постао је и покровитељ и Петербурга. Теократске амбиције Петербурга одговарају његовим империјским претензијама на „Последњи Рим“ правог цезаризма, што је експлицитно назначено у римској амблематици грба Петербурга.⁷ Идеолози Петровских реформи користили су идеју о Петербургу као „Четвртог Риму“, ради уздизања нове престонице Руске империје, супротстављене Москви, старој престоници дореформске државе. Индикативан је и поредив са ситуацијом у Москви, податак да данас из Петербурга води једанаест путева, с тим што је средином седамдесетих година прошлог века започета изградња насипа за заштиту града од поплава. Насип је саграђен до ауто-пута који окружује град (структурни аналог тврђавски зидина), а главна „капија“ насипа представљају дванаесту капију, чиме град добија структурни облик који одговара Светом граду. То је у складу и са схемом Новог Јеруса-

⁶ Меднис, Н. Е. 2003

⁷ О томе у: Вилинбахов, Г. В. 1984, стр. 46–55.

лима, који су старозаветни пророци и Јован описали у Апокалипси. Јерусалимска симболика, потхрањена „римским текстом“, све више је повезивана са Москвом у веома широком спектру поређења – од „Новог Јерусалима“ (подмосковског Храма Васкрсења) патријарха Никона, до реакције Ф. Ф. Вигелја на Кремљ захваћен пожаром: „Наш Сион, наш Капитолий“.⁸ Гогољ је говорио да се тек после Рима осећаш у Москви као код куће, а Г. П. Федотов да „средњовековна Италија чини Москву разумљивом“.⁹ Сличне конотације можемо пронаћи и читањем унатраг првог дела назива Гогољеве збирке МИР-город – РИМ-город.

О преимућству Другог Рима и Петропоља, народна свест се упознала посредством митологије оснивања Константинопоља: легенда о орлу који је „великом и равноапостолском цару Константину“ показао место новог града, директно је повезана са епизодом у легенди о оснивању Петербурга.¹⁰ Идеолози Петровских реформи користили су идеју о Петербургу као Четвртом Риму, ради уздицања нове престонице Руске империје, супротстављене Москви, старој престоници дореформске државе. Индикативан је и поредив са ситуацијом у Москви, податак да данас из Петрограда води једанаест путева, с тим што је средином седамдесетих година прошлог века започета изградња насипа за заштиту града од поплава. Насип је саграђен до ауто-пута који окружује град (структурни аналог тврђавских зидина), а главна „капија“ насипа представљају дванаесту капију, чиме град добија структурни облик који одговара Светом граду. Процес приближавања првог руског императора титули цесара (Петар – Август) и имену светог покровитеља Петрограда, апостола Павла, започет је већ у време Петра Великог, средином 18. века. Тако „Ежемесячные сочинения, к пользе и увеселению служащие...“ децембра 1756. год. иза потписа „А. Н.“ објављују „Похвалу Петербургу“, чији је лајтмотив „Ты Риму стал подобен“, а Ф. О. Тумански, који је на корицама свог часописа „Российский магазин“ демонстративно назначио: „Издаје се у граду Светог Петра“, први број (1792) је отворио описом Петрограда.¹¹

Просторни текстови града, за разлику од самих градова, веома су инертни. Иако су обе руске престонице данас савремени европски градови, по својим формалним карактеристикама веома налик једна другој, фолклорни ликови остали су јасно одређени и дистингвирани и у новијој књижевности.

⁸ Вигель, Ф.Ф. 1891–1893

⁹ Федотов, Г. П. (1918–1931).

¹⁰ Вид. текстове попут поеме: „Плач о падении Константинополя“ или спис: „Дуки с таким же названием“ (оба из XV века) у књ: Памятники византийской литературы IX–XIV веков. М., 1969. стр. 417–424.

¹¹ О томе у: Исупов, К. Г. [Электронный ресурс]

2. Бинарност

У бројним истраживањима која се баве упоредном анализом Петербурга и Москве¹², главни члан овог бинарног пара је Москва, јер се лик Петербурга умногоме гради као „митоалогизован антимодел“ Москве.¹³ Кључни пункт поређења је просторна димензија, која подразумева и одлике дијахроније и синхроније, и која задире и у остале сфере, све до етичке. Према мишљењу В. Н. Топорова, дистингвирање двеју престоница вршено је на основу два принципа. По једном, бездушни, официјелни, неприродно правилни, апстрактни, неудобни и неруски Петербург супротставља се душевној, породично-интимној, патријархалној, удобној, у основи реалној, природној руској Москви. По другом принципу, Петербург, као цивилизован, културан, плански организован, хармоничан, европски град, супротставља се Москви као „хаотичном, неуређеном, логици противречном, полуазијатском селу“.¹⁴

Један од најзначајнијих путева истраживања дијалога Москве и Петербурга је његово сагледавање у контексту семиотике. Двојна знаковна фактура Петербурга (када град постаје знак самог себе) категорично се супротставља „природном“ језику Москве, који не ствара знакове другог реда. Ради се о томе да је Петербург град појачане хиперсемиотичности, на основу које као резултат настаје стабилан стереотип: Петербург– фантом, привиђење, град у коме се крије „предумишљај“ против човека.

У првој половини 19. века настаје репутација Петербурга као града отуђених људи, његова социјално-психолошка клима формира се у знаку „туђег“. *Недобронамерност* коју је уочио Пушкин¹⁵ као карактеристичну црту Петербуржана, више пута је интерпретирана. Мотиву недобронамерности Петербурга, Пушкин је у Бронзаном коњанику додао и мотив његове равнодушности као знака државног опредељења. Лик града неодвојиво је повезан са ликом његовог оснивача. Стварање нове престонице – симбола Петровог дела и дугогодишња борба са Швеђанима, коштало је живота многе раднике, што је утицало на развијање негативног односа према граду, а са друге стране, нови град је условио и спознавање друге, моћне, чудотворне силе оснивача – нестварно брз раст Петербурга, „града титанске борбе – сведочио је о тријумфу дела Петра“.¹⁶ Народна свест о лику цара реформатора појачавана је религиозним садржајима, лик цара је довођен у везу са старим мотивима космичке борбе стваралачког начела света са безобличним тамним стихијама, присутним код свих народа свих времена. Из тог споја историјских

¹² Радови А. Мертваго „Москва и Петербург“ (1908), В. Шульгина „Три столицы“ (1922), Е. Замятина „Москва — Петербург“ (1933), К. Исупова „Историческая мистика Петербурга“ – о диалоге столиц (1993), М. Уварова „Петербург и Москва“ (1993) и других аутора.

¹³ Репин, А. 2003

¹⁴ Топоров, В. Н. 1995

¹⁵ Исто

¹⁶ Олюнина, В. С. [Электронный ресурс]

догађаја са митском свешћу, настао је мит о демијургу, са којим је својим коренима повезан и мит о Бронзаном коњанику, започет у познатој поеми Пушкина, који је постао један од саставних делова Петербуршког текста. У миту о Демијургу стваралац се „јавља, с једне стране као *Genius loci*, а са друге као фигура још увек неисцрпљене животне енергије, која се у одређеним тренуцима јавља људима из града (мотив „оживеле статуе“) и која иступа као глас судбине, као уникални симбол историје града“.¹⁷ Створен за један дан, град се градио да постоји вечно. Религиозни значај града чинио га је светим.¹⁸ И северна престоница, посвећена првом апостолу града Рима, постаје носилац те сакралне освећености.

Иако нас основне поставке семиотичке школе упућују на непостојање тачних копија комбинација знакова, како код текстова, тако ни код градова, у посматраном случају двеју руских престоница, осим поменуте случајне околности, нема ни назнака сличности. Пре можемо говорити о супротним половима чије супротстављање започиње претензијом на улогу Новог Рима и досеже до потпуно другачије просторне организације, различитих географских услова и супротне перцепције града на неколико планова, тј. различитих ликова града.

С једне стране налази се вековима природно формирана радијално-концентрична структура Москве, смештене на брдима. Са друге, замишљен по јединственом плану компактан и хармоничан Петербург, саграђен брзо и на води, пројектован по ортогоналној схеми. Положај Москве са митолошког аспекта тумачимо као стремљење ка вишем духовном простору, али њени културни митови указују и на тежњу ка материјалној, просторној моћи, без развијања оригиналних културних форми, већ са селективним прихватањем одређених извора и идентификацијом са њима. У складу са културним митом Петербурга, лишеним поменутих амбиција мита Москве, остварује се супротна тенденција – усвајање и адаптација туђих разноврсних културних форми, уз изражавање сопствених стваралачких импулса, ради досезања карактеристика својеврсне развојне националне културе, наспрам традиционалне стагнирајуће.

2.1. Органско-механичко

Москва и московски простор, као њена физичка манифестација (тело), супротстављају се Петербургу као нешто органско и природно, настало само од себе, без удела ичег неорганског и вештачког, без насилне воље, схеме и правила. „Отуд и посебна конкретност, земаљска реалност, за разлику од апстракције, усиљености, фантомности ‘измишљеног’ Петербурга“, сматра Топо-

¹⁷ Топоров, В. Н. 1995, стр. 284-285

¹⁸ Уп: Тит Леви је о Риму говорио да у том граду нема места које није у знаку религије или на коме се не налази неко божанство, а Фистел де Куланж да би се сваки град могао назвати светим.

ров.¹⁹ Град који у принципу није створен за живот обичних грађана, који у њему могу само да „полуде – као јунаци руске књижевности типа Раскољњикова, Ф. М. Достојевског, или Јевгенија, А. С. Пушкина из поеме *Бронзани коњаник*“.

Прва реакција Москве на Петербург био је ужас „органског“ пред „механичким“. „Петербург је град направљен, Москва се направила“. Овакав прилаз налазимо у фолклору. У наведеним изрекама потенцира се на времену које је било утрошено за изградњу града, и средствима, неопходним у строгој реализацији прецизно утврђеног плана. Пажња се усмерава на дугогодишњи период стварања Москве, насупротив Петербургу, за који је утрошено много мање времена, и сразмерно томе, много више новца:

Не в день Москва построена. Москва веками строилась.²⁰

(Није за дан Москва саграђена. Москва је грађена вековима).

Москва строилась веками, Питер - миллионами.

(Москва је грађена вековима, Питер милионима)

У следећим изрекама метафорично се указује на улоге двеју руских престоница. У првој изреци уочавамо фолклорну органопројекцију, док се у другој одражава схватање народа о организацији и централизацији државне власти са аспекта старије и млађе престонице:

Питер - голова, Москва - сердце.

(Питер је глава, а Москва срце)

Питер - кормило, Москва - корм.

(Питер је кормило, Москва крма)

Овакав сплет околности утицао је на стварање одређеног лика мистичног Петербурга, супротстављеног рационалној, природној, органској Москви. По речима Лотмана, Петербург је у одређеном књижевном контексту (ради се о тридесетим годинама 19. века) перципиран „као простор у коме се тајанствено и фантастично доживљавају као реалност“:²¹ Доживљаји иреалног и мистичног повезани су са страхом који није изазван људским патњама, стихијским или социјалним катаклизмама, већ је у питању безразложен, безобјектан, метафизички страх. Према мишљењу Топорова, кључни примери кодирања сфере иреално-фантастичног у Петербуршком тексту припадају стваралаштву Достојевског“:²² Атмосферу града, посведочену пре свега у делима Достојевског, В. Н. Топоров карактерише низом епитета које сврстава у негативне карактеристике унутрашњег стања града: Петербург је раздражљив као пијаница, као лудак, уморан, усамљен, мучан, болестан, мучан, безизлазан, без снаге, без свести, грозничав, сметен, отупео, гњили... Главна именичка одређења су: напор, хипохондрија, туга, сета, депресија, досада, сплин.

¹⁹ Топоров, В. Н. 1995, стр. 259–367.

²⁰ Овде и надаље пословице се цитирају по: Даль, В. И. 2008.

²¹ Лотман, Ю.М. 1992, стр. 39

²² Топоров, В. Н. 1995

2.2. Женско-мушко

Супарништво Москве са северном престоницом најјучљивије је на гендерном нивоу. „Москва је стара домаћица, она пече палачинке, гледа из даљине и слуша причу, не водећи бригу о томе шта се дешава у свету. Петербург је довиљив мали, никада не седи код куће, увек дотеран и очију ваздан упртих ка граници, гизда се пред Европом [...] Москва је женског рода. Петербург мушког“.²³

„Петербург је апсорбовао све мушко“, сматра Г. П. Фјодотов, и прецизира: „све разумно-свесно, све гордо и насилно у души Русије [...]. Изван њега остала је Русија, Москва, село, земља, жена и мајка [...] Бог је услишао клетву мајке, и коња и његовог коњаника бацио у море“.²⁴

У алегоричној загонетки „Брат и сестра“ Загоскин представља Москву ликом старије сестре, а Петербург – млађег брата. Читава загонетка гради се на поређењу два карактера: „он је мали, млад, она је времешна госпођа, он је без и једне боре на лицу, а она, јадница, ни бела, ни румена, ни лепе косе, него све седи увојци испод модерне капе избијају“... „Сестра, наравно, има своје недостатке, али је тако љубазна, гостопримљива и срдачна жена, да без обзира на све њене каприце и ђудљивост, није могуће не заволети је. Знам то по себи: вреди толико пута упознати је, и ни због чега нећеш пожелети да је оставиш“.²⁵

Сличне мотиве, рекло би се полазне у развоју поређења карактера из наведеног примера Загоскина, садрже и две познате фолклорне изреке. У првој се прецизира подела улога међу престоницама, а другој допуњује пригодним симболима врсте пецива, као патријархално женског и, са друге стране, бркова – мушког.

Питер женится, Москва замуж идет.

(Питер се жени, Москва се удаје.)

Славится Москва невестами, колоколами да калачами. Славна Москва калачами, Петербург усачами.

(Москва је славна по невестама, звонима и калачима. Москва је славна по калачима, Петербург по бркајлијама.)

Изрека „Питер женится, Москву замуж берет“ („Питер се жени, Москву за мужа дају“) појављује се одмах након официјелног склапања брака Петра и Јекатерине (1712), а облик „Питер женится, Москва – замуж идет“ („Питер се жени, Москва се удаје“) по Даљу представља каснију варијанту. Изрека „В Ленинграде женихи, а в Москве невесты“ очувала се у Петербургу (Лењинграду) до недавно.²⁶

²³ Гогољ, Н. В. 1984

²⁴ Федотов, Г. П. (1918–1931)

²⁵ Загоскин, М. Н. 1984

²⁶ О томе у: Синдаловский 2002

3. Каснији развој

У борби за „римске“ приоритете, Москва добија нову митологију која се у одређеном смислу може сматрати сублимацијом римских контекста. Такав специфичан московски мит постао је *Град-Феникс* у који се у очима савременика уклопила послепожарна Москва. „Москва која је устала из пепела, као што је приметио Херцен, надуго је окупирала пажњу читавог света“.²⁷ Лик града Несагоривог стигао је и до 20. века. В. Иванов је у другом том „*Cor ardens*“ уврстио песму о Москви: „А Град горит и не сгорает, Червонный зыбля пересвет“.²⁸

Контрасни фон Москве *Града-Феникса* била је стабилна митологија Петербурга као „Осуђеног Града“. Временом се Петроград све чвршће повезује са судбином кажњеног за велику гордост, и расејаног по свој земљи грешног библијског града. Петербург је „Раскошним Вавилоном“ назвао А. А. Бестужев-Марлински („Подражание первой сатире Буало“, 1819).²⁹ За Н. П. Огарева Петроград је „Нови Вавилон“ („Забутье“ 1862).³⁰ У чланку Херцена читалац ће наћи реченицу: „Петроград ће хиљаду пута сваког часног човека натерати да прокуне овај Вавилон“.³¹

Период који обухвата 1917. и 1918. годину време је веома напрегнутог преживљавања краја петербуршке епохе. Публицистика првих деценија 20. века активно разрушава лик Петербурга као логички уређеног Космоса. Супротно томе, њен циљ је објава неумитне погибије града, при чему и његово историјско постојање губи смисао. Он почиње да се перцепира као псеудо-логични фантом, град-подсмех, као сатанска игра императора над здравим разумом, као безумни покушај преодолети стихију (природну, националну и историјску) простим прорачуном. У тој атмосфери јача позиција Москве: њен глас почиње да звучи тоновима утехе и наде у националну стабилност, као противтежа нестабилној надмености Северне Палмире.

Бољшевичка влада 1918. године преноси престоницу у Москву. Официјелни мотив била је близина Петербурга постављеним војним границама и опасност од немачке интервенције. Сматра се да је други мотив био озбиљнији, исто као што Петар Први није могао да гради европску Русију из Москве, бољшевици из Петербурга нису могли да чувају државу од распада. За читаву земљу он је био симбол царизма и насиља. Москва је била разумљивија, једноставнија и народнија. „Москва је тачније него Петербург оваплоћивала националну идеју, првобитно страну комунистима. <...> Москва је морала да постане симбол комунистичке утопије која је у почетку доживљавана као друштво изобиља и симбол прогреса. Стога је град био испуњен стаљин-

²⁷ Герцен, А. И. 1984

²⁸ Иванов, В. И. 1911

²⁹ Бестужев-Марлински, А. А. 1819

³⁰ Огарев Н. П. 1861

³¹ Герцен А. И. 1984, стр. 52

ским 'ампиром' и 'ренесансом', метро украшен мермером и бронзом, старе грађевине су бежалосно рушене. Москва је решила да буде 'руска Америка' са својим небодерима, дворцима науке итд.³² Да би се превазишао државни комплекс ниже вредности, Стаљину је био неопходан главни град који би био у стању да засени град Петра. Петровско непријатељство према Москви након више од два века преокренуло се у стаљинску борбу против Лењинграда. Најочигледнији утицај империјске, петербуршке традиције на архитектуру Москве тридесетих година био је видљив у покушајима архитеката да се врате неокласичним формама. Значај Петербурга–Лењинграда за Москву у време њене беспштедне реконструкције није се ограничавао покушајима, чешће неуспешним, подражавања петербуршких урбанистичких принципа и архитектуре северне престонице. Москва је морала да превазиђе, засени Петербург. На разне начине вршећи репресију Лењинграда, Стаљин је давао одушка својој нетрпељивости према овом граду у коме је, по његовом мишљењу, још увек постојала потенцијално опасна концентрација духовне и социјалне енергије, и слао претеће поруке разним реалним и нестварним изворима опасности. Зато Манделштам, прелазећи са Петербурга на Лењинград, закључује:

В Петербурге жить,
Словно спать в гробу.³³

На смену миту стаљинистичке епохе дошао је нови мит који је био у вези са изградњом новог социјализма. Москви је био одређен статус „образца комунистичког града“, Москва је морала да постане „најбољи град на Земљи“. У свакодневној свести рађа се изразито негативан лик престонице. „Становништво се дели на 'исконске Московљане' и 'лимитчике'. Све се чешће каже да Москва није Русија. Активно се ствара мит о томе да Москву, нарочито Московљане, у Русији не воле. 'Москва – то је тупо и равнодушно чиновништво'“.³⁴ Речју, читав асортиман који је почетком века адресован Петербургу.

Посебну улогу у стварању новог образаца Петербурга одиграо је рат. Невоље које су задесиле северну престоницу, и снага са којом их је она превазишла, потресле су читаву земљу. Ореол мучеништва направио је од града један од главних симбола Победе. Нови облак мита, који је окурио Петербург, омогућавао је његовим житељима да на Москву гледају помало с висине. Духовни живот града био је у знаку негирања нове Москве, која је од бирократске и чиновничке постала „небуржоазна“. Москва свим силама стреми да поврати изгубљени лик „срца Русије“, активно култивишући мит о Храму и светом граду. Дијаметрално се променила оријентација Москве и Петербурга. Москва сада претендује на улогу европског града, при чему се западњачке црте третирају као последица приватизације, економских реформи, развоја

³² Шерганова, И. П. [Электронный ресурс]

³³ Манделштам, О. Э. 1931.

³⁴ Шерганова, И. П. [Электронный ресурс]

сфере услуга и сл., а Петербург изражава самосвојност Русије и њен презир према меркантилности, са духовним вредностима као приоритетним.

Крај 20. и почетак 21. века донео је са собом нову, прилагођену савременим животним околностима, интерпретацију ранијих мотива и ликова градова. Већ сама реакција на промену назива града на Неви илуструје ставове писаца, филозофа и културолога о три периода живота Северне Палмире (дореволюционарне, совјетске и оне из доба након перестројке). Промена имена, по М. Курајеву, значи промену маски, „прокламовање нових правила игре, новог карневалског простора, у коме је претходни живот делом изврнут наопако (...) и представља органски облик самореализације“.³⁵ Стога писац и сматра да преименовање Лењинграда у Санкт-Петербург не представља „поновно рађање“, него само нову етапу у животу града. Многе од устаљених карактеристика Петербурга 19. века – прозора у Европу, духовног и културног центра, престонице која оспорава првенство Москве, империјског града и сл. – након распада Совјетског савеза, или су потиснуте на други план, или преосмишљене. Са падом гвоздене завесе безусловно је изгубила значај и представа о Северној Палмири као прозору у Европу. Осим Петрограда, читава Русија је постала економски, културни и политички „прозор“ у свет, а град на Неви сада представља само место од кога се до најближих западних земаља може стићи за два-три сата.

У делу *Путовању из Лењинграда у Петроград*, М. Курајев проналази садржајан мотив којим се одражава обезвредњавање „европске идеје“ Северне Палмире. Овим симболичним мотивом одражава се и бесмисленост односа према Северној Палмири као према типичном европском мегаполису:

„без мало триста година проживели ‘прозор у Европу’ данас је остао без зидова, остао да виси у ваздуху“.³⁶

4. Ликови града

Скуп значајних елемената који образују лик Москве у знатној мери је покретан и карактерише га нагли преображај условљен пре свега сменама епоха. Основне координате линије промена лика Москве су кретање од *Трећег Рима*, као основног и најстаријег сакралног концепта, чију идеолошку основу представља идеја синтезе сакралног и државног начела и немогућност пуновредног постојања земље при нарушавању те синтезе. Статус Москве као *Трећег Рима*, осим религиозно-идеолошког нивоа, подразумевао је и свесну архитектурну концепцију московског простора, подражавања које је имало за циљ повезивање московске државе са светским историјама, показивање изабраности московске Русије као наследнице великих древних монархија. Архитектонски систем је заправо било материјално оваплоћење ове идеје.

³⁵ Кураев, М. 1996, стр. 45.

³⁶ Исто, стр. 59.

Овај метафорични лик Москве, касније је почео да се перцепира као лик „изгубљеног раја“, идиличног „златног века“, коме је на смену дошао „гвоздени“, са чиме се лако доводе у везу савремене теме „лутања“, „ишчупаног корења“ и сл., преко *Града Китежа*, који настале одмах након револуције (попут легендарног града који је остао недоступан разоритељима, и хришћански живот Москве остао је очуван у сакривеним и неприметним формама), до *Другог Вавилона*. На основу податка да се овај лик појавио одмах након револуције, упоредо са ликом *Града Китежа*, сагледавамо и амбивалентност статуса Москве XX века и њену вавилонизацију, која започиње рушењем и скрнављењем московског архитектурног простора који је, као материјално оваплоћење идеје, имао сакрални смисао. Пратећи ову линију развоја, долази се до директне асоцијације савремене Москве са градом блудницом, у којој Москва постаје антисимбол, супротстављен унутрашњости земље у којој се ригидније чува национална традиција. У оквирима ових асоцијација долази се до семантичког преклапања до тада најчешће потпуно супротстављених статуса Москве и Петербурга.

Тако смо од најочигледнијих опозиција главних руских градова на гендерном нивоу, постепено уочили и анализирали поређења, стереотипе и моделе који су највећим делом условљени овим начелом. То се пре свега односи на симболички и делом на социјално-културолошки аспект, док се остали узроци, који су условили одређене опозитне карактеристике руских престоница, мотивисани и објашњени историјским разлозима, почев од времена Петра Великог, преко социјалистичке власти до савременог доба.

Извори

- Бестужев-Марлински, А. А. (1819). Подражание первой сатиры Буало. Доступно на: <http://www.litera.ru/stixiya/authors/bestuzhev/begu-ot-vas.html> [10.1.2011]
- Вигель, Ф. Ф. (1891–1893). Записки. Доступно на: <http://orel3.rsl.ru/nettext/15.12.05/vigel/5-2.htm> [10.1.2011]
- Гоголь, Н. В. (1984). Петербургские записки 1836 года: Гоголь Н. В. Собрание сочинений в восьми томах. Т. 7. М.: Правда.
- Даль, В. И. (2008). Пословицы русского народа. 2 тома, АСТ, Астрель.
- Загоскин, М. Н. (1984). Брат и сестра. Москва, Худ. литература.
- Иванов, В. И. (1911). „Cor ardens“. Доступно на: <http://er3ed.qrz.ru/iwanov-v.htm> [10.1.2011]
- Мандельштам, О. Э. (1931). „Помоги, господь, эту ночь прожить...“ Доступно на: <http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=7186> [10.7.2012]
- Огарев, Н. П. (1861). «Забутье». Доступно на: <http://www.litera.ru/stixiya/authors/ogarev/all.html#ya-splyu-il> [10.1.2011]

Литература

- Белинский, В. Г. (1845). Доступно на: http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_1250.shtml [10.7.2012]
- Битов, А. (1991). Мы проснулись в незнакомой стране. А. Битов. Ленинград. Сов. писатель.
- Вилинбахов, Г. В. (1984). Основание Петербурга и имперская эмблематика: Семиотика города и городской культуры (Труды по знаковым системам. XVIII. Учен. зап. Тартус. госунивер. Вып. 664). Тарту.
- Герцен, А. И. (1984). Москва и Петербург. / Петербург в русском очерке XIX века. Л. Исупов, К. Г. [Электронный ресурс]: Диалог столиц в историческом движении. От Рима к Вавилону. Доступно на: <http://www.aesthetics-herzen.narod.ru/collegium/isupov/capitals-dialog.htm> [10.1.2011]
- Кураев, М. (1996). Путешествие из Ленинграда в Санкт-Петербург. М. Кураев. СПб: БЛИЦ.
- Лукаш, И. В. (1994). Невский проспект: научно-популярная литература: Петербург как феномен культуры.
- Лотман, Ю. М. (1992). Символика Петербурга и проблемы семиотики города. Избранные статьи. Таллинн.
- Меднис, Н. Е. (2003). Душа города. Рецензия на сборник статей «Moscow and Petersburg. The city in Russian culture». Edited by Ian K. Lilly. Nottingham: Astra Press, 2002: Сибирский филологический журнал. Новосибирск, №2
- Олюнина, В. С. [Электронный ресурс]: Педагогическая мастерская «Петербург Пушкина» (по поэме «Медный всадник»). Доступно на: <http://festival.1september.ru/authors/101-604-430/> [10.1.2011]
- Репин, А. (2003). О «московском мифе» в 20–30-е годы XX века. Доступно на: <http://lit.1september.ru/article.php?ID=200304606> [10.1.2011]
- Синдаловский, Н. А. (2002). Мифология Петербурга. Очерки. СПб.
- Смирнов, С. А. [Электронный ресурс]: Антропология города... или о судьбах философии урбанизма в России / С.А. Смирнов. Доступно на: http://anthropology.ru/ru/texts/smirseal/ancity_1.html
- Топоров, В. Н. (1995). Петербургские тексты и Петербургские мифы: Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического. М.
- Федотов, Г. П. (1918–1931). „Лицо России“, Сборник статей (1918–1931). Доступно на: <http://www.yabloko.ru/Themes/History/Fedot/fedot-6.html> [10.7.2012]
- Шерганова, И. П. (2007). Роль «городского мифа» в создании семиотики города (на примере Москвы и Петербурга). Доступно на: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/1/Sherganova/> [10.7.2012]

Велимир М. Илич

СЛАВНА МОСКВА КАЛАЧАМИ, ПИТЕР УСАЧАМИ. КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ, ГЕНДЕРНЫЙ И СИМВОЛИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ МОСКОВСКОГО ТЕКСТА РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме: Петербургский текст русской литературы, которому посвящено очень много научных статей выдающихся представителей семиотической школы, отличается прежде всего тем, что он был создан когда и сам город, и лежит в основании мифологии новой столицы России. Из-за „возраста“ Москвы прямая корреляция московского и петербургского текстов русской литературы вряд ли возможна, но тем не менее сравнений не избежать. Московский текст не ведет свое начало с начала истории города, и в этой ситуации невозможно автоматически передавать „петербургские коды“ на московский текст, а требуется более сложный компаративный анализ. В исследованиях семиотики городской культуры, термин „городской текст“ определяется как универсальный набор символов элементов культуры, объединенных семантической согласованностью и организованных на принципе бинарных оппозиций. Этот подход был использован в нашем исследовании московского текста и определении посредством бинарных оппозиций. Пространство типологических оппозиций в данном случае включает в себя сравнительный анализ характеристик двух столиц России, как два идеологических центров, вокруг которых формируются определенные стереотипные восприятия.

Ключевые слова: культурный миф, семиотическое пространство города, гипертекстуальная реальности, образ-стереотип, гендер